

Цитування:

Овчарук О. В. Творча особистість у вимірах феномену національно-культурної пам'яті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2022. № 2. С. 23–29.

Ovcharuk O. (2022). Creative personality in the dimensions of the phenomenon of national and cultural memory. *National Academy of Culture and Arts Management Herald: Science journal*, 2, 23–29 [in Ukrainian].

Овчарук Ольга Володимирівна,
доктор культурології, професор,
завідувачка кафедри культурології
та міжкультурних комунікацій
Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-5540-3286>
ResearcherID AAP-1604-2021
OvcharukOlga.19@gmail.com

ТВОРЧА ОСОБИСТІТЬ У ВИМІРАХ ФЕНОМЕНУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ПАМ'ЯТІ

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади культурологічного осмислення проблеми творчої особистості як творця, носія та репрезентанта національно-культурної пам'яті. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні методу феноменологічного аналізу для розкриття сутності феномену пам'яті, проникнення в імпліцитні шари ціннісно-сислової семантики змісту концептів «комунікативна пам'ять», «культурна пам'ять»; метод герменевтичної інтерпретації використаний для осмислення феномену «національно-культурна пам'ять»; метод семіотичного аналізу – при зверненні до структур свідомості, що породжують ціннісно-змістовий континуум культури; метод інтенційного аналізу використовувався при реконструкції змістових інтенцій феномену творчої особистості. **Наукова новизна** статті полягає у тому, що вперше запропоновано теоретичну концепцію, яка дозволяє розглядати проблему культурної пам'яті в аспекті не тільки колективного, а й індивідуального виміру, а саме – крізь призму феномену творчої особистості. У цьому зв'язку обґрунтовано, що методологічною основою дослідження творчої особистості можуть виступати: антропоцентричний підхід, персоніфікований підхід, а також метод «репрезентативних постатей» та біографічний метод. Запропоновано авторське уточнення концепту «національно-культурна пам'ять».

Висновки. Проблема національно-культурної пам'яті є теоретично значущою для сучасної культурологічної науки та в цілому українського суспільства. Концепт «національно-культурна пам'ять» у вимірах феномену творчої особистості може бути інтерпретований як знаково-символічне утворення, що акумулює значущі для національної культури цінності, ідеали, норми та інші культурні характеристики, може створюватися, зберігатися та транслюватися творчою особистістю через створювані нею тексти, що набувають значення «місце пам'яті», а також твори мистецтва, в яких у концептуалізованій художньо-образній формі втілюються та передаються наступним поколінням символічні коди та універсальні смисли як духовний спадок історично сформованої спільності людей.

Ключові слова: феномен творчої особистості, культурна пам'ять, комунікативна пам'ять, національно-культурна пам'ять, культурологічне осмислення.

Ovcharuk Olha, D. Sc. of Culturology, professor, Head of the Department of Cultural Studies and intercultural communication of National Academy of Culture and Arts Management

Creative personality in the dimensions of the phenomenon of national and cultural memory

The purpose of the study is to substantiate the theoretical foundations of cultural understanding of the problem of creative personality as a creator, bearer, and representative of national and cultural memory. **The research methodology** is based on the application of the method of phenomenological analysis to reveal the essence of the phenomenon of memory, penetration into the implicit layers of value-semantic semantics of the content of the concepts "communicative memory", "cultural memory"; the method of hermeneutic interpretation is used to understand the phenomenon of "national-cultural memory"; method of semiotic analysis - when addressing the structures of consciousness that generate the value-content continuum of culture; the method of intentional analysis was used in the reconstruction of semantic intentions of the phenomenon of a creative personality. **The scientific novelty** of the article is that for the first time a theoretical concept was proposed, which allows considering the problem of cultural memory in terms not only of the collective but also of the individual dimension, namely - through the prism of the phenomenon of the creative personality. In this regard, it is substantiated that the methodological basis for the study of creative personality can be: the anthropocentric approach, personalized approach, as well as the method of "representative figures" and the biographical method. The author's clarification of the concept of "national-cultural memory" is offered. **Conclusions.** The problem of

national and cultural memory is theoretically significant for modern cultural science and Ukrainian society in general. The concept of "national-cultural memory" in the dimensions of the phenomenon of creative personality can be interpreted as a sign-symbolic formation that accumulates significant values for national culture, ideals, norms and other cultural characteristics, can be created, stored and transmitted by creative personality texts that acquire the meaning of "places of memory", as well as works of art, in which in a conceptualized artistic form embodied and passed on to the next generation of symbolic codes and universal meanings as a spiritual heritage of the historically formed community of people.

Key words: phenomenon of creative personality, cultural memory, communicative memory, national-cultural memory, culturological comprehension.

Актуальність теми дослідження. Проблема культурної пам'яті, попри достатньо високий рівень її теоретичного опрацювання, сьогодні набуває нових значень та смислів, зокрема, у контексті міждисциплінарного дискурсу. Таким по своїй суті є дискурс культурологічний, крізь призму якого феномен культурної пам'яті постає в різних аспектах його осмислення – теоретичних, історичних, світоглядних, ментальних, тим самим розкриваючи уявлення про сутність, смисли та фактори розвитку культури. У свою чергу, культура (за Ю. Лотманом) сама є формою культурної пам'яті, через яку відбувається не тільки зв'язок між минулим та майбутнім, а й стає можливим збереження людством самого себе через усвідомлення безперервності свого буття.

У вимірах культурологічної парадигми, яка для нас є визначальною, концепт культурної пам'яті набуває важливого антропологічного забарвлення. Це обумовлено тією важливою роллю, яка відводиться творчій особистості як творцю сукупних соціальних та духовних надбань, що складають ядро усякої конкретно-історичної культури, а також як носію та транслятору культурної пам'яті через різні форми соціокультурної взаємодії та змісти життєдіяльності. Не менш значущою є необхідність осмислення творчої особистості як уособлення та носія національно-культурної пам'яті та певної ідентичності, що здатні транслюватися через смисли та образи, закодовані в різних способах формотворення. Цей аспект має суттєве практичне значення, адже в сучасних умовах розвитку новітніх соціокультурних практик накопичено значний досвід репрезентації культурної пам'яті. Їх аналіз дозволяє виявити найефективніші проекти збереження та передачі культурної пам'яті крізь призму представлення в культурному просторі постатей видатних особистостей, що втілюють в собі найвищі досягнення духу та культури нації.

Аналіз досліджень та публікацій. Слід зазначити, що концепт «пам'яті» традиційно підпорядкований психологічній науці. Втім, розвиток гуманітаристики наприкінці XIX –

початку XX століття призвів до підвищення нового інтересу до проблеми пам'яті, що призвело до її трактування не тільки як індивідуального психологічного феномену, а й явища, наділеного важливими соціокультурними функціями. Так, проблематика пам'яті значно збагатилася завдяки дослідженням французького соціолога та соціального психолога Мориса Хальбвакса, автора книги «Соціальні рамки пам'яті» [11]. Дослідник вперше здійснив розрізнення між «автобіографічною пам'яттю» як особистою пам'яттю людини та пам'яттю соціально-історичною.

Важливим етапом формування наукових меморіальних традицій стали студії «історичної пам'яті» французьких істориків – представників школи «Анналів». В середині 1950-х рр. ними було розпочато активне залучення концепту «пам'яті» до постнекласичного філософсько-історичного дискурсу. Результатом цих зусиль став методологічний зсув – перехід від соціологічного трактування пам'яті до історичного. Для сучасного українського гуманітарного простору важливого значення набуває поява праць французьких вчених в перекладі українською [8].

Починаючи з середини 1990-х рр. концепт пам'яті починає активно застосовуватися в контексті перспективного напрямку «нової культурної та інтелектуальної історії», де головним предметом історії постає не подія минулого, а пам'ять про неї, що представлена не тільки як історична подія, а як образ, що закарбувався в її учасників та передавався безпосереднім нащадкам.

У вимірах культурологічної парадигми концепт пам'яті набув осмислення в теоретичних узагальненнях німецького дослідника прадавніх культур Яна Ассмана в загальновідомій праці «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле та політична ідентичність у високих культурах давнини» [2], а також в праці Аляйди Ассман «Простори спогаду. Форми і трансформації культурної пам'яті» [1].

В українській гуманітарній думці розробка проблеми пам'яті була започаткована та продовжує розвиватися, переважно, в контексті історіософських досліджень (В. Горський, С. Єкельчик, Є. Маланюк І. Паславський, О. Толочко, Л. Удод та ін.). Вагоме значення у процесі всебічного вивчення української історії, зокрема історії українського державотворення, історичної спадщини, популяризації історії України, її видатних особистостей має діяльність центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті – Українського інституту національної пам'яті [10].

У контексті культурологічного міждисциплінарного дискурсу привертають дослідження, присвячені осмисленню пам'яті як культурного феномену. Серед них, дисертаційні дослідження Л. Стародубцевої «Пам'ять і забуття в історії ідей: мнемологічна герменевтика культури» [9], К. Кислюка «Українська історіософія як феномен культурної пам'яті» [7]. Саме в публікаціях сучасного українського культуролога К. Кислюка культурна пам'ять набуває нового рівня виявлення та теоретичного опрацювання, а саме як «національно-культурна пам'ять» [6].

Втім, слід зазначити, що попри сформований обсяг ґрунтовних теоретичних досліджень, присвячених проблемі культурної пам'яті, вона не отримала достатнього вивчення, по-перше, з позицій культурологічного знання. З іншого – не поставала в контексті творчої особистості як її носія. З огляду на це, актуальним є виявлення сутності феномену творчої особистості у вимірах національно-культурної пам'яті, домінуючу інтенцію якої становить екзистенційно-антропологічна редукція, що збагачується постановкою проблеми «людина-нація». У практичному аспекті постає необхідність обґрунтування актуальних соціокультурних форм репрезентації творчої особистості як уособлення, носія та транслятора національно-культурної пам'яті в сучасному культурному просторі.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні засади культурологічного осмислення проблеми творчої особистості як творця, носія та репрезентанта національно-культурної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Сучасні соціокультурні та політичні реалії змушують активно відшуковувати ціннісні взірці, здатні консолідувати навколо себе українське громадянське суспільство, накреслити для

нього актуальні настанови та пріоритети. В історико-культурній площині таку місію часто виконували творчі особистості – митці, здатні демонструвати зразки величі духу, продукувати через творчість суспільно значущі ідеї та утверджувати нові цінності. При цьому, кожна епоха створювала свій тип творчої особистості, сутність якої визначалася історичним, соціокультурним, ідейним та ціннісним контекстом. В ньому формувався той «меморіальний простір», носієм якого ставали як певні індивідууми, так і колективні спільноти.

Аналіз сукупності зазначених проблем потребує теоретичного підґрунтя, визначення та обґрунтування якого не може обмежитися обсягом статті, втім, потребує окреслення базових засад. Серед ключових підходів дослідження творчої особистості в контексті культурної пам'яті виступає *антропоцентричний*, адже в центрі уваги аналізу події чи факту перебуває людина з її об'єктивними та суб'єктивними обставинами життєвих змін, їх інтерпретацій та наслідків. В свою чергу, концепт культурної пам'яті також набуває антропологічного забарвлення, що зумовлено специфікою збереження пам'яті, переважання у її трансляції, до певного часу, саме усних традицій, носіями яких були людські спільноти. Відтак за відсутністю або недостатністю інституційних елементів державності, силою пам'яті не просто доповнювалася, а й компенсувалася нестача літописних джерел, що забезпечувало етноконсолідуєчу та етнозахистну роль у становленні народів європейського континенту [6].

Антропологічна спрямованість притаманна також персоніфікованому підходу, що може бути задіяний в осмисленні таких складних феноменів як культурна пам'ять та особистість. Як зауважив М. Жулинський, «за кожною історичною концепцією людини прихована певна історична реальність, ключем до духовно-естетичного «коду» якої може бути домінуюча в цю епоху <...> концепція людини як певної системи ціннісних орієнтацій особистості у світі» [4, 40]. Відтак, застосування *персоніфікованого підходу* забезпечує органічне поєднання іманентних ознак історико-культурних процесів, на тлі яких відбувається формування специфічних особливостей наукової, мистецької спадщини, творчої діяльності творчих постатей.

Персоніфікований підхід також дозволяє виокремити саме ту персоналію, погляди та творча діяльність якої виразно та переконливо відбивають зв'язок конкретного історико-

культурного процесу із певним типом особистості, а також поєднує суспільний та особистісний виміри людського буття й дозволяє показати, що в індивідуальному бутті можуть виникати імперативи, які задають певні норми світосприйняття і знаходять свій вияв у змістовому контексті цілої національної культури.

Значущими для культурологічного розв'язання проблеми творчої особистості в контексті національно-культурної пам'яті виступають методи дослідження. Серед них можна виділити метод «репрезентативних постатей», який був запропонований О. Забужко в роботі «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» [5]. Цей метод дозволяє звертатися до творчої особистості, її «життєтворчості» як найхарактернішого репрезентанта та виразника смислів й світовідчуттів певної культурної епохи. При цьому сама епоха може бути розглянута крізь призму історико-культурологічної реконструкції, інтерпретацію ціннісних настанов та домінуючих ідей. Саме ці параметри транслювалися в творчості непересічних для будь-якої національної культури особистостей.

Крім того, ними створювався й художній образ людини, сформований відповідно до особистісного світогляду митців, що перехреснувався із настроями епохи. На думку М. Гартмана, це давало можливість створити саме такий художній образ, який втілював у собі найбажаніші риси людини як теперішнього, так і майбутнього: «В епохи, коли починає формуватися більш високий моральний облік будь-якого народу, завжди саме поети, творці епосу є тими людьми, які висувають ідеальний образ людини, який стає зразком, на який люди мають орієнтуватися і за яким вони дійсно оцінюють вчинки. Такі поети стають істинними вихователями, які формують духовний облік цілих поколінь» [3, 390]. Слід відзначити, що цей аспект є актуальним з позицій трансляції національно-культурної пам'яті, оскільки через художній образ відбувається передача поглядів митця на той тип особистості, якого потребує певна історична епоха та національна культура, а пам'ять про нього передається із покоління в покоління. Відтак, в основі методу «репрезентативних постатей» лежить розуміння буття людини як життєвого світу, що постає цілісно й передає індивідуальному існуванню людини.

З методологічних позицій не менш значущим для дослідження творчої особистості в контексті національно-культурної пам'яті виступає біографічний метод. Важливо зауважити, що до біографічного методу проявляли практичний інтерес багато дослідників в галузі гуманітарних наук. Розширюючи та поглиблюючи можливості даного методу в аспекті взаємодії творчої особистості зі світом об'єктивних речей та явищ, дослідники обґрунтували, що рівень цієї взаємодії формується, розгортається і реалізується тільки в результаті практичної діяльності.

Важливою відмінністю та раціональною рисою біографічного методу виявляється можливість ґрунтовного розкриття багатьох важливих концептів життєпису творчої особистості, завдяки чому біографія митця вибудовується в цілісну послідовність перебігу більш важливих, визначних чи відносно ординарних фактів біографії, об'єднаних тими чи іншими спільними діями, рішеннями тощо. При цьому біографічний метод може застосовуватися на рівні аналізу мікрокультурних локусів, що стосуються самої творчої особистості, її сім'ї та оточення, особливостей виховання та освіти, подальшого саморозвитку індивіда, його професійної діяльності та світосприйняття. Їх аналіз створює загальну картину особистісних та загальнозначущих для митця подій, які через творче переосмислення імпліцитно присутні й транслюються в різних формах його творчості або постають у текстах в якості концептів національно-культурної пам'яті.

Теоретичні засновки культурологічної парадигми пам'яті складають узагальнення німецького дослідника давніх культур Яна Ассмана в його праці «Культурна пам'ять. Письмо, пам'ять про минуле та політична ідентичність у високих культурах давнини» [2]. Розглядаючи форми колективної пам'яті суспільства, вчений класифікує їх як «комунікативну» та «культурну». Комунікативна пам'ять, на думку дослідника, охоплює досвід нещодавнього минулого, який виявляється в особливих меморіальних знаках та передається від покоління в покоління у специфічних формах. При цьому, важливо відзначити, що комунікативна пам'ять, на думку вченого, є неформалізованою за своєю суттю, вона заснована на безпосередньому спілкуванні та передаванні інформації від споріднених поколінь. За цих умов, її носіями стануть сучасники тих подій, які в ній закарбовані. Відтак, за часовими рамками

комунікативна пам'ять є дійсною для 3–4 поколінь та охоплює приблизно 80–100 років.

Натомість культурна пам'ять є формалізованою, вона спирається на сталі традиції, для свого зберігання та передавання потребує спеціально підготовлених фахівців, здатних фіксувати культурно-історичний факт через різні форми трансляції – тексти, які набувають значення «місць пам'яті», твори монументального та художнього мистецтва, символічне втілення в художньому образі тощо. За часовими рамками культурна пам'ять, я правило, спрямована у далеке минуле. Вплив культурної пам'яті на суспільство по різному відбувається в різних культурах. Він позначається як «гарячий» щодо культур, які активно апелюють до свого минулого, або «холодний» щодо культур, менш залежних від нього [2, 72].

Спираючись на представлену концепцію Я. Ассмана, важливо виокремити роль творчої особистості у процесі створення, збереження та трансляції культурної пам'яті. Саме творча особистість як суб'єкт культури через різні форми творчих практик здатна репрезентувати універсальні культурні смисли, виявляти їх через художні образи, які виступають втіленням власних ідей, поглядів, настанов, ціннісних орієнтирів. Формами передачі культурної пам'яті є епістолярна спадщина митця – щоденники, листування, нотатки, афіші, фотографії, документи тощо. Їх вивчення та аналіз відкриває широкі горизонти для виявлення різних пластів культурної пам'яті – історичного, соціокультурного, суспільного, громадянського, сімейного, особистісного. Своєрідними «меморіями» виступають речі із оточення митця, які несуть в собі згадки про свого власника й розкривають його вподобання, смаки, прив'язаності тощо. Вони також слугують певною «духовною ниттю» між самим митцем та нащадками, до яких спрямована трансляція надбань виховних, сімейних, духовних традицій, в контексті яких відбувалося формування творчої особистості.

Втім, світосприйняття митця, як правило, є невіддільним від духовних основ національної культури. Тому надзвичайно важливим є визначення тих умов, за яких стає можливим формування самоідентифікації митця, набуття ним національної ідентичності. На основі національної культури, мови, світосприйняття народу, його психології, етичних настанов і естетичних прагнень відбувається усвідомлений процес національного самовиявлення особистості, увиразнення її цінностей, ідеалів, духовних засад. З огляду на

це, справедливою, на нашу думку, є позиція сучасного українського вченого К. Кислюка, який вказує на «національну усвідомленість» культурної пам'яті та обґрунтовує сутність відповідного поняття. Так, «національно-культурна пам'ять» дослідником визначається як сукупність будь-яких соціокультурних явищ, які були наділені етнокультурною ідентичністю для буденної свідомості широких мас і символічно виявляли себе в численних «місцях» (географічні пункти, річі, реальні або вигадані події, художні образи, ритуали, назви, імена тощо) [6, 79].

За В. Кислюком, поняття «національно-культурна пам'ять» є найбільш прийнятним для дослідження специфіки «пам'яті» в українській культурі. Підвищена динамічність національно-культурної пам'яті, її мінливість, що обумовлена історично закладеною межовістю української культури та її відкритістю до різновекторних зовнішніх впливів, визначається такими чинниками, як тривала відсутність державних інституцій, несформованість свідомої духовної та політичної еліти тощо. Тільки з початком пізньомодерного часу, через системну державну політику пам'яті, яка на початку ХХІ століття набула виразної наочності, відбувся процес усталеності вітчизняного меморіального ландшафту, зокрема національно-культурного [6].

Широта трактування, а також недостатня відрефлектованість феномену національно-культурної пам'яті дозволяє знаходити різні підходи до її осмислення. У цьому зв'язку, поряд із колективним, не менш значущим є індивідуальний вимір національно-культурної пам'яті, що виявляється через особистість як її творця та носія. У цьому зв'язку особливу увагу привертають видатні постаті української культури – поети, художники, композитори, театральні діячі, хореографи як репрезентанти певної культурно-історичної епохи. Вони виступають найяскравішими виразниками значущих культурних смислів, вироблених на безпосередньо-особистісному та екзистенційному рівнях, що транслюють цінності української національної культури, акумульовані в різних мистецьких формах.

З огляду на це, предметом культурологічного осмислення в контексті національно-культурної пам'яті можуть ставати твори мистецтва, які в концептуалізованій художньо-образній формі передають світоглядно значущі ідеї свого часу. Їх осмислення як текстів культури, що об'єктивується через проєкцію чуттєвого,

нераціонального пізнання дійсності – відчуття, сприйняття, уявлення тощо, дозволяє відкрити більш глибокі пласти національно-культурної пам'яті. Проте кожний вид мистецтва використовує свій специфічний інструментарій для створення художнього образу, досягнення якого потребує відповідних знань щодо можливостей художньої мови того чи іншого виду мистецтва, особливостей його виразно-виражальних засобів, а також світоглядних уявлень, характерних для тієї епохи, у яку було створено твір, того художнього ряду, у якому цей твір стоїть, а також його місце у творчості художника та в історії розвитку художньої культури.

Таким чином, художня образність виявляє значний потенціал у вимірах відображення різних феноменів – образу світу, епохи, синтетичного образу універсуму, а також людської суб'єктивності. Розкриття її смислів потребує глибокої герменевтичної роботи, адже через інтерпретацію художніх образів, відбувається виявлення особистісних переконань, уявлень, результатів творчої активності їх творців, стає можливим донесення важливих інформаційних кодів, закарбованих в різних формах збереження та передачі національно-культурної пам'яті, заснованій на здобутках національної історії, культури, мови.

Відтак концепт «національно-культурна пам'ять» може бути уточнений з позиції визначення ролі творчої особистості як її творця та ретранслятора в художньо-образній формі. В такому значенні даний концепт інтерпретується як «національно-культурна пам'ять у вимірах феномену творчої особистості» та виступає як знаково-символічне утворення, що транслюється творчою особистістю, яка ототожнює себе з певною культурною традицією, виступає носієм її норм, цінностей, моделей поведінки та інших культурних характеристик, прийнятих в певній культурі, яка здатна створювати в творах мистецтва художньо значущі образи, через які здійснюється трансляція важливих для національної культури художньо-символічних кодів та універсальних смислів.

Національно-культурна пам'ять в українській культурі транслюється через переосмислення творчої спадщини виданих українських мислителів (В. Вернадський, П. Величковський, М. Костомаров, П. Могила, М. Попович, Г. Сковорода, Д. Чижевський, М. Федь, І. Франко та ін.), митців (М. Бойчук, К. Білокур, О. Довженко, Л. Курбас, М. Лисенко, М. Леонтович, І. Марчук, О. Мурашко, М. Приймаченко, М. Скорик та ін.).

Спадок кожного з митців демонструє власні світоглядні ідеї, втілені в творах мистецтва та результатах творчої діяльності, що демонструють особистісне сприйняття української національної культури, її надбань та акумульованої культурної пам'яті.

Висновки. Проблема національно-культурної пам'яті набуває важливого значення для культурологічної науки, особливо в умовах російської збройної агресії проти України, адже саме знищення культурної та української національної пам'яті в її різних проявах є метою нинішнього ворога. У цьому зв'язку доведено, що дослідження національно-культурної пам'яті крізь призму феномену творчої особистості як її творця та репрезентанта є теоретично значущим. Проведене дослідження показало, що для визначення сутності національно-культурної пам'яті у вимірах творчої особистості можуть бути задіяні антропоцентричний та персоналізований підходи, біографічний метод та метод «репрезентативних постатей».

Авторська концепція полягає у можливості уточнення концепту «національно-культурно пам'ять» у вимірах феномену творчої особистості та інтерпретації його як знаково-символічного утворення, що акумулює значущі для національної культури цінності, ідеали, норми та інші культурні характеристики, може створюватися, зберігатися та транслюватися творчою особистістю через створювані нею тексти, що набувають значення «місць пам'яті», а також твори мистецтва, в яких у концептуалізованій художньо-образній формі втілюються та передаються наступним поколінням символічні коди та універсальні смисли як духовний спадок історично сформованої спільності людей.

Література

1. Ассман А. Простори спогаду. Форми і трансформації культурної пам'яті / пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева, О. Юдін. Київ : Ника-Центр, 2012. 437 с.
2. Assmann J. Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen / С. Н. Beck. München, 2007. 344 p.
3. Гартман Н. Эстетика / пер. с нем. Т. С. Батищева [и др.]. Киев : Ника-Центр, 2004. 639 с.
4. Жулинський М. Г. Нація. Культура. Література: національно-культурні міфи та ідейно-естетичні пошуки української літератури: зб. ст. Київ : Наук. думка, 2010. 557 с.
5. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Основи, 1993. 154 с.

6. Кислюк К. В. Україна: національно-культурна пам'ять. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. № 871. Вип. 12. С. 75–82.

7. Кислюк К. В. Українська історіософія як феномен культурної пам'яті: дис. ... д-ра культурології: 26.00.04. Харків, 2009. 408 с.

8. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. Андрія Репи. Київ : Кліо, 2014. 265 с.

9. Стародубцева Л. В. Пам'ять і забуття в історії ідей: мнемонічна герменевтика культури : автореф, дис. ... д. філос. н.. Харків, 2004. 36 с.

10. Український інститут національної пам'яті. URL : <https://uinp.gov.ua> (дата звернення 06.02.2022).

11. Halbwachs M. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris: Librairie Félix Alcan, 1925. 404 p.

References

1. Assman, A. (2012). Spaces of memory. Forms and transformations of cultural memory, trans. with him. K. Dmitrenko, L. Doronicheva, O. Yudin, Kyiv [in Ukrainian].

2. Assman, Jan (2007). Das kulturelle Gedächtnis. Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen. München [in German].

3. Hartmann, N. (2004). Aesthetics, Kyiv [in Ukrainian].

4. Zhulinsky, M. (2010). Nation. Culture. Literature: national-cultural myths and ideological and aesthetic searches of Ukrainian literature: coll. Art, Kyiv [in Ukrainian].

5. Zabuzhko, O. (1993). Philosophy of the Ukrainian idea and the European context: the Frankivsk period, Kyiv. [in Ukrainian].

6. Kislyuk, K. (2009). Ukraine: national and cultural memory. Bulletin of Karazin, Kharkiv [in Ukrainian].

7. Kislyuk, K. (2009). Ukrainian historiosophy as a phenomenon of cultural memory, Kharkiv, 2009 [in Ukrainian].

8. Nora P. (2014). Present, nation, memory. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Starodubtseva, L. (2004). Memory and oblivion in the history of ideas: mnemonic hermeneutics of culture. Kharkiv [in Ukrainian].

10. Ukrainian Institute of National Memory. Retrieved from <https://uinp.gov.ua> [in Ukrainian].

11. Halbwachs, M. (1925). Les cadres sociaux de la mémoire, Paris. [in French].

*Стаття надійшла до редакції 07.02.2022
Отримано після доопрацювання 04.03.2022
Прийнято до друку 10.03.2022*